

93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı'nda İskanı

Yakup AHBAB*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Doksan Üç Harbinden sonra Bulgaristan'ı kaybetmesi sonucu buradaki Müslümanlar göç etmek zorunda kalmıştır. Üsküp'e göç eden göçmenlerin yerleşmesi için arazi sağlanmış, ev yapmaları için çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bulgar muhacirler tarafından Üsküp Sancağı'nda birçok yeni mahalle ve köyler kurulmuştur. Üsküp'te muhacirlerin yaşadıkları sağlık sorunları nedeniyle yeni hastaneler yapılmıştır. Üsküp'e gelen muhacirler içinde çeşitli mesleklere mensup kişiler bulunmuştur. Bu muhacirlere çeşitli tarım aletleri, tohumluk gibi yardımlar devlet ve ahali tarafından ücretsiz olarak yapılmıştır. Bu çalışmada Üsküp örneğinde yer tahsisi ve bu esnada yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanan iskan meselelerini tespit edebildiğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve araştırma eserler ışığında ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelime: Rumeli, Balkan, Göç, Bulgar, Osmanlı, Üsküp.

Immigration Settlement of Bulgaria Emigrants in Skopje After 93 War**ABSTRACT**

As a result of the after Russian Wars, the Ottoman State began to lose Bulgaria area, which led to the inverse imigration of Muslims. Muslim society living in these regions immigrated to the Ottoman State. For immigrants land was provided to settle and they were supported to construct their houses. The hospitals were built in Skopje because of the immigrants health problems. Taking this case into consideration in places where the migrants were settled, uncultivated lands convenient to cultivation have been appointed for migrants usage. In this study we tried to reveal settlement issues at Uskub according to official Ottoman documents and monographies which discussed this subject in detail.

Keywords: Balkans, Rumeli, Emigration, Bulgarian, Ottoman, Skopje.

* Dr., yakupahbab@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti, özellikle son dönemlerinde, neredeyse, mağlup olduğu her savaş sonrasında, kaybettiği topraklarından oldukça fazla göçler almıştır. Topraklarına doğru yönelen bu göç dalgalarını engellemek bir yana, gelen insanları, imkânları ölçüsünde karşılayan Osmanlı, onları huzur içerisinde yaşayabilecekleri bölgelere yerleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Osmanlı, göçler sonucu, göç edenlerin yerleştirilmesi anlamına gelen iskan faaliyetlerine çok dikkat etmiş, topraklarına gelen insanları belli bir düzen içinde iskan etmeye çalışmıştır. Bu faaliyetler sırasında Osmanlı, insanları iskan ederken, onları huzur içinde yaşayacakları yerlerde yerleştirmeye çalışırken, gelen insanları ve yanlarına göçmenlerin yerleştirildiği bölge halkını rahatsız etmeyecek bir politika izlemeye çalışmıştır. Genel olarak devletin göçmen politikasının hatlarını bu şekilde tespit eden ve ona göre iskan faaliyetlerine devam eden Osmanlı, kendisine yapılan göç müracaatlarını da bu esaslara göre değerlendirmiştir¹.

Rusya'nın 16. yüzyıldan itibaren uygulaya geldiği Türk dünyası aleyhinde genişleme politikası ile Avrupa Devletleri'nin 18. yüzyılda takip ettikleri şark siyaseti, Balkan topraklarında kesişmiştir. Avrupa Devletleri ile Rusya'nın, "*ilk aşamada Avrupa'daki, ikinci aşamada Anadolu'daki Türk hâkimiyetine son verilmesi, bu topraklardaki Türk ve sair Müslüman toplulukların buralardan uzaklaştırmasının*" gerekliliği üzerinde hem fikir olmaları, Rusya'nın Balkan topraklarında serbest hareket etmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu politikalar doğrultusunda Rusya 1877 yılına kadar Kafkas Dağları'na, Karadeniz'e ve Tuna Nehri'ne kadar ulaşmıştır. Rusya'nın bölgede kullanacağı en etkili silah, Panslavizm olmuştur. Balkanlardaki Slav halkların haklarını koruma bahanesini ileri süren Rusya, 24 Nisan 1877'de bağımsızlık vaat ettiği Romanya topraklarına geçerek Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır².

Yaklaşık bir yıl süren savaşta Rus orduları, dirençle karşılaşmadan Yeşilköy'e kadar ilerlemiştir. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır³. Ancak Batı Avrupa ülkelerinin bu antlaşmanın koşullarından hoşnut kalmamaları sonucu bu antlaşma geçerliliğini yitirmiş ve yeniden imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devlet'i, toprak ve nüfuzunu büyük ölçüde yitirmiştir⁴.

Bu yaşananların en ağır sonuçlarından biri de Müslüman Bulgarların canlarını kurtarmak için komşu vilayetlere sığınmaya başlamaları, göç etmeleri olmuştur. Yaşanan büyük insani dram dolayısıyla Balkanlar'da ve Kafkasya'da sayıları bir milyonu aşkın Osmanlı vatandaşı mülteci konumuna düşmüş, savaş süresince ve savaştan sonra Anadolu'ya dev göç dalgaları

¹ Ebubekir Sofuoğlu, *1851-1912 Arası Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kosova'da Osmanlı İdaresi*, Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği (UKİD) Kültür Yayınları / 2, İstanbul 2008, s. 136.

² Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s.329.

³ Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA.*, c. IV, İstanbul 1991, s.225.

⁴ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA.*, c. V, İstanbul 1993, s.516-517.

yaşanmıştır. Bu tarihlerde tahmini muhacir sayısı 1.250.000 ile 1.253.500 arasında değişmektedir⁵.

Osmanlı Devleti, Rus ve Bulgarlarca uygulanan sistemli yok etme politikası karşısında buradaki halkını koruyamamış ve göç taleplerini kabul etmiştir. Katliam, açlık ve hastalıktan yaklaşık 500 bin kişi hayatını kaybetmiş, kurtulabilen yaklaşık 1 milyon 200 bin kişi de göç etmek zorunda kalmıştır. Evlerini terk etmek zorunda kalan bu insanların büyük çoğunluğu Bulgaristan sınırına yakın bölgelerde şahsi çabalarıyla barınmaya çalışmıştır. İmkân bulabilen göçmenler ise daha uzaktaki yerlere göç etmiştir. Bu muhacirlerin 200 bini Şumnu'da, 300 bini Makedonya'da, 150 bini Batı Trakya ve Rodoplar'da toplanırken, Eylül 1879'a kadar, 387 binden ziyade muhacir de İstanbul'a sevk edilmiştir⁶.

Kosova sahasına yönelik kitlesel göçlerin en büyüğü 93 Harbi esnasında ve savaşın kaybedilmesinin ardından gerçekleşmiştir. Sırlar Morava Vadisi'ndeki Müslümanları hemen hepsini 1877 Aralık ayında kışın en sert olduğu dönemde sürmüştür. Tanıklar "Kumanova'ya kadar uzanan göç güzergâhında yol kenarlarına bırakılmış çocuk cesetlerinden, donarak ölmüş ihtiyaçlardan" bahsetmiştir. Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'dan gelen halkın Müslüman unsurlarının büyük bir çoğunluğu göç ederek öncelikle Rumeli'ye, Anadolu'ya ve Arabistan'a sevk edilmiştir⁷. Böylece Kosova, Selanik ve Manastır'da Müslüman-Türk nüfusu, Müslüman olmayan nüfusa göre daha çok artmış ve bölgenin demografik yapısı değişmiştir⁸.

1) Muhacirlerin İskanı

93 Harbi esnasında başlayıp savaş sonrasında da gelmeye devam eden Bulgar muhacirlerin sayısındaki artış büyük sorunlara neden olmuştur. Bu sorun sadece muhacirlerin iskan edilmek istendikleri yerle sınırlı kalmamış- kendilerine göre gayet haklı nedenlerle-başta bölgenin, sonra da neredeyse tüm ülkenin şehirlerine yayılmaları muhacirler konusunu ülke gündemine ciddi bir şekilde sokmuştur. Şubat 1878 tarihine kadar sadece Tuna Vilayeti, Niş, Ürgüp, Leskofça ve Vranja kazalarından gelen göçmenlerin miktarı seksen bini bulmuştur. İleriki tarihlerde gelenlerle bu rakam 150 bini aşmıştır. Bunun yirmi binini Bulgaristan Emaretinin kurulduğu sahadan gelenler oluşturmuş ve Makedonya bölgesindeki üç vilayet muazzam boyuttaki bu akına cevap vermeye çalışmıştır⁹.

⁵ McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998, s. 104-105; Keskiöğlü, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 13; Şimşir, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, c. I, TTK, Ankara 1989.

⁶ Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskanı", *History Studies*, Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İNALCIK, s. 347-386, March, 2013.

⁷ BOA, *Makedonya Arşivinden İntikal Eden Evrak Üsküp Muhacirin Komisyonu (MA. ÜSMK)*, no.25/17-21.

⁸ Merdivenci, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Makedonya'da Bulgarlaştırma Hareketleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 54 (Haziran 1991), s. 20.

⁹ İpek, Nedim, "93 Muhacereti", *Osmanlı*, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.664-665.

Bu sorunun çözümüne yönelik olarak İskan-ı Muhacirin Komisyonunun çalışmaları ile ülkenin iskana elverişli bölgeleri belirlenmiş 54 bin kadar göçmen Selanik, Manastır ve Kosova'ya gönderilmiş, vilayetlerin değişik bölgelerine iskan edilmeye çalışılmıştır¹⁰. Nitekim Üsküp Sancağı'nda 26 bin göçmen kasaba ve köylere dağıtılmıştır. Buna göre, Üsküp'te sekiz bin, Koçana'da üç bin üç yüz altmış, İştib'de üç bin beş yüz, Palanka'da dokuz doksan yedi, Kumanova'da dört bin üç yüz iki, Kalkandelen'de altı yüz on dört, Kratova'da iki yüz doksan sekiz ve Radovişte Kazası'nda ise sekiz yüz yedi, toplamda kırk yedi bin sekiz yüz kırk sekiz göçmen geçici olarak yerleştirilmiştir¹¹.

1877 senesinde Sofya'dan sevk olunan muhacirlerden Üsküp Sancağı'na gönderilecek on bin nüfustan üç bini Üsküp Kazası'na geriye kalan yedi bini de sancağın diğer kazalarına yerleştirilmiştir¹². Buna göre Palanka Kazası'nda Lofça'dan seksen yedi, Birkofça'dan otuz beş, Bulgaristan'dan elli, Köstendil'den seksen altı, Romanya'dan gelen muhacirlerden de on iki olmak üzere toplam iki yüz yetmiş kişi iskan edilmiştir¹³. İştib'de bin yüz seksen iki yetişkin ve beş yüz yetmiş beş çocuk olmak üzere toplam bin yüz elli yedi¹⁴, Kumanova'da iki bin yüz seksen, Preşova 'da yüz otuz altı muhacir ikame edilmiştir¹⁵.

Ülkeye muhacir girişleri dikkate alındığında göçmenlerin iskan edildiği yerler bu büyük dalga karşısında yetersiz kalmış ve bu durum vilayetler arasında sorunlara neden olmuştur. Nitekim Ocak 1878 tarihinde Üsküp'e Lofça, Niş ve Sofya'dan bazı muhacirlerin gelmesi üzerine komisyon-ı mahsusa tarafından Üsküp Mutasarrıflığı'na yazılan bir yazıda gerek buraya gerek de diğer kazalara birçok muhacirin geldiği ifade edilmiş, ayrıca Sofya muhacirlerinden 70-80 bin kişinin daha buralara gelmekte olduğu hatırlatılmış ve her gelene, her talep edene mürur tezkeresi verir gibi ellerine birer tezkere verilip buralara gönderilmemesi istenilmiştir¹⁶. Ardından iskan sonrası açıkta kalan yirmi bin kadar muhacirin de buradaki yoğunluk nedeniyle vilayet haricine sevk edilmiştir. Bunun üzerine, 5-6 bin göçmen Adana'ya ve geriye kalan muhacir de iskan edilecekleri yerler belirleninceye kadar geçici olarak Selanik'e yerleştirilmiştir¹⁷. Lakin bu sefer de ikamet eden *mülteci* ve sığınmacıların sayıca *fazlalığına Selanik Valiliği'nce tepki gösterilmiş ve daha fazla göçmenin buraya gönderilmemesi için valilikçe girişimler bulunulmuştur*¹⁸.

¹⁰ İskân-ı Muhacirin Nizamname gereği muhacirler hakkındaki bilgiler defterlere kaydedilmiş ve bu defterler, muhacirin-i idare komisyonuna gönderilmiştir. Bu defterler daha sonra meclis-i idare-i kazada tasdik olunduktan sonra gerekli yerlere gönderilmiştir: BOA, MA. ÜSMK,, no. 25/20-12; 25/20-11; 25/20-10;25/20-4; 25/20-3; 25/20-2; 25/20-1.

¹¹ İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 96- 100.

¹² BOA, MA. ÜSMK, no.25/17-2.

¹³ BOA, MA. ÜSMK,, no. 25/18-37.

¹⁴ BOA, MA. ÜSMK,, no. 25/18-35.

¹⁵ BOA, MA. ÜSMK,, no. 25/17-46.

¹⁶ BOA, MA. ÜSMK,, no. 25/17-3.

¹⁷ BOA, MA. ÜSMK,, no. 24/3-1.

¹⁸ BOA MA. ÜSMK,, no. 24/3-3; Göçmenlerin artmasıyla *asayiş sorunları* ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu gibi durumlarda asayışı bozanlar şehirden uzaklaştırılmakta idi: BOA, MA. ÜSMK,, no. 24/7-1.

Rus Ordusu 1879 yazında Bulgaristan'dan çekildiğinde, Türklere yönelik Bulgar hükümetinin baskısı artmış ve Bulgaristan'a komşu vilayetlere yeni bir göç dalgası başlamıştır. Bu Bulgaristan muhacirlerinin bir kısmı da Üsküp ve buraya bağlı kazalara on iki bin altmış dokuz kişi yerleştirilmiştir. Buna göre Eylül 1879 tarihi itibarıyla Üsküp Kazası'na sekiz bin¹⁹, Koçane'ye yüz altmış dokuz²⁰, İştib Kazası'nda da üç bin beş yüz göçmen yerleştirilmiştir²¹.

Sofya civarından ayrılan göçmenler Köstendil, Dupnitsa, Gorna Dzumaja (Blagoevgrad)'a, oralardan da Makedonya'ya gitmiştir. Bu savaş esnasında Sırbistan'ın hâkimiyetindeki yerlerde (Toplice, Kursumluca, Prokoplice, Niş, Bela Palanka, Pirot, Leskovac vs...) yaşayan Türkler, Arnavutlar ve Çerkesler de Makedonya'ya gelmiştir²². Nedim İpek, 1879-80 yıllarında Kosova Vilayeti'nde yüz bin göçmenin bulunduğunu, bunların büyük kısmının Priştine, Prizren ve Üsküp sancaklarında yaşadıklarını bildirmiştir²³.

1880 senesinde yapılan nüfus sayımında Üsküp Sancağı'nda toplam 11.581 muhacir erkeğin iskan edildiği tespit edilmiştir. Kosova Vilayeti'ndeki toplam erkek muhacir sayısı ise 40.895'tir. Bu sayıya göre neredeyse vilayetteki muhacirlerin dörtte biri Üsküp Sancağı'nda iskan edilmiştir. Aşağıdaki tabloda sancaktaki diğer kazalardaki muhacir nüfusu ayrıntılı olarak gösterilmiştir²⁴.

Tablo 1 Üsküp Sancağı Erkek Muhacir Nüfusu (1880)	
Kaza	Muhacir
Üsküp	4.024
Radovişte	621
Kratova	214
İştib	2.022
Koçana	2.082
Palanka	547
Kumanova	2.071
Toplam	11.581

¹⁹ BOA, MA. ÜSMK,, no. 24/3-2.

²⁰ BOA, MA. ÜSMK,, no. 26/21-22.

²¹ BOA, MA. ÜSMK,, no. 26/21-24.

²² Rumeli topraklarından başka bölgelere yapılan göçlerle ilgili daha detaylı bilgiler için bkz. Beydilli, Kemal, "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Bereketli), Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 33.

²³ Kocacık, Faruk, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları-I*, İstanbul 1980, s. 137-190.

²⁴ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM)*, no. 1/99.

2) İskan Sonrası Karşılaşılan Sorunlar ve Yapılan Yardımlar

1878 tarihinden sonra Bulgaristan'dan on binlerce muhacir geldiğinde, bunların barınma ve işlerini sağlama Osmanlı hükümeti için büyük problem oluşturmuştur. Bu sorunun çözülmesi adına göçmenlere Osmanlı hükümeti çeşitli bakımlardan yardım yapmaktan kaçınmamıştır. Nitekim hükümet göçmenlerin daha kolay bir şekilde uyum sağlayabileceği yerlere yerleştirmiş ve onlara arazi, zirai malzeme, çift hayvanı ve tohumluk vermek suretiyle, refahlarını temine çalışmıştır.

Muhacirler için barınma öncelikli ihtiyaçlardan birini teşkil etmiştir. Bu çerçevede göç edenlerin yerleştirilmeleri komisyonlar tarafından yürütülmüş ve 93 Harbinin hemen akabinde devlet, muhacirlerin nasıl iskan edileceklerine dair "*İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi*"ni yayımlamıştır²⁵. Bu komisyonun görevleri göçmenlerin iskan ve işleri ile ilgili genel kararları almanın yanı sıra, Anadolu'ya sevk edilecek olan muhacirlerin iskan mahallerini tespit ederek gerekli tedbirleri almıştır²⁶.

Ülkelerini değişik zamanlarda terk etmek zorunda kalan göçmenlerin katlanmak zorunda kaldıkları en temel sıkıntılardan biri de barınmadır. Üsküp'te nizamnamede belirtildiği gibi köy ve kasabalara 10 haneye bir hane düşecek şekilde muhacir misafir edilmiştir. Buralardaki boş miri ya da vakıf arazilerine yerli halkın yardımıyla 2-3 göz odalı haneler ve barakalar yapılmıştır²⁷. Ayrıca kırkar ellişer haneli muhacir mahalleleri oluşturulmuş, daha sonra buralara imam ve muhtarlar tayin olmuştur. Bu muhacir mahallelerine imam ve muhtarların tayin edilmesi sonucunda, mahalle sakinlerinin talepleri, ihtiyaçları ve şikayetleri yönetime bildirilmiştir. Böylece muhacirler mahallenin yönetimine istişari katkı sağlamıştır²⁸.

Sancaktaki göçmenler çoğu sefer karşılaştıkları barınma sorunu ile baş edebilmek için bir arada yaşamış ve-veya düşük ücretli sağlıksız evler tutmak zorunda kalmıştır. Evlerini göçmenlere kiralayan ev sahipleri ise genellikle üç odalı evlere sahip olup, yıllarca bir odada kendileri kalmış ve diğer bir odayı veya salonu, bir muhacir ailesine kiraya vermiştir²⁹. Üsküp Sancağı'nda

²⁵ Demirtaş, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sa. 41, Erzurum 2009, s. 215-238.

²⁶ Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), TTK, Ankara, 1994, s.14.

²⁷ 1879 tarihinde Üsküp'te Kâtip Şahin ve Hacı Yunus, Tabbak Şahin ve Haracc-ı Salahaddin mahallelerinde ikamet ettirilmiştir: BOA, MA. ÜSMK, no.25/17-6; 25/19-2; 25/19-5; 25/19-12.

²⁸ BOA, MA. ÜSMK, no. 25/20-17.

²⁹ Mesela Üsküp Hacı Gazi Mahallesi'ndeki bir hanenin selamlık kısmında Bulgaristan'dan gelen bir muhacir ailesi üç yıl gibi uzun bir süre kirada kalmıştır. Üsküp'te muhacirlerin barınma sorunları ile diğer örnekler için bkz: BOA, MA.ÜSMK, no. 24/11-2; 24/11-3; 24/11-4; 24/11-12; 24/11-13; 24/11-5; 24/11-6; 24/11-7; 24/11-8; 24/11-9; 24/11-4; 24/11-18; 24/11-19; 25/17-7. Ayrıca bkz. http://www.multeci.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=56&lang=en; Nedim İpek, "Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler", *History Studies*, vol 2, 1 / 2010, s. 65-81; Çolak, Filiz, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketleri (1950-1951)", *The History Scholl*, ilkbahar-Yaz 2013 Sayı XIV, ss. 113-145; Tuncay Bilecen, *Balkan Savaşları Sonrasında Yaşanan Göç Hareketlerinin Osmanlı İç Siyasetine Yansımaları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Hakkı Yazıcı-Muammer Dermirel, " "93 Harbi" (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'Nden Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 29 Erzurum 2006, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, s. 267-278; Ayşe Pul, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*

muhacirler devlet ve halkın yardımlarıyla göçmenlerin *bir kısmı* evlere yerleştirilse de Kumanova'daki muhacirlere uzun süre barınacak bir yer bulunamamış ve bunların bir kısmı *sokaklarda* çok zor koşullarda yaşamak durumunda kalmıştır³⁰.

Üsküp'ün etnik ve mezhepsel açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olması, çatışma ortamından kaçıp değişik şehirlerden gelen göçmenlerin aynı mahallede barınmalarını zorlaştırıcı bir engel olmuştur. Nitekim Üsküp'e yerleştirilen bazı muhacir aileleri bir mahalleye yerleştirildiklerinde buradaki ortamdan rahatsız olmuş; huzursuz oldukları için de mahalleden ayrılmaya çalışmıştır³¹. Mesela Mart 1879 tarihinde Leskofça muhaciri komisyon tarafından Üsküp'te Kocacık Mahallesi'ne³² yerleştirilmesi düşünülmüş ancak mahallede uygun bir hane bulunamadığından daha sonra başka bir yere gönderilmiştir. Fakat muhacir yerleştirildiği yerde müskirat satışı yapıldığı, bi-edep Hıristiyanların evlere götürüldüğü ayrıca bunların da ailesinin dışarı çıkmasına mani oldukları gerekçesiyle ailesiyle birlikte başka bir yere taşınmak zorunda kalmıştır³³.

Kentlerin tamamen dolmasından sonra iskan-ı muhacirin memurları ve komisyonlar, vilayet dâhilindeki muhacirleri daha önceden tespit edilen yerleşime elverişli boş arazilere ve bazen de şehir içindeki mahallelere imkanlar ölçüsünde iskan etmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda açıkta kalan göçmenlere daha önce Üsküp'e yerleştirilmiş ve memleketlerine dönmüş olan Çerkes muhacirlerinden kalan haneler ve araziler yeni gelen Bulgar göçmenlerine verilmiştir³⁴. Bunun paralelinde Üsküp'e bağlı Koçane ve Maliş nahiyelerinde bulunan 38 bin dönüm araziye de muhacirler yerleştirilmiştir³⁵.

Şehirlerde yaşayan muhacirler yaşamlarını sürdürebilmek için çalışmak zorunda kalmıştır³⁶. Bunun için Rumeli'ye gelen göçmenlere, devlet tarafından uygulanan politikalar

Eylül 2013Yıl 6, Sayı XV, ss. 159-182; Ömer Yavuz, "Türkiye'deki Suriyeli Mültecilere Yapılan Sağlık Yardımlarının Yasal Ve Etik Temelleri", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl/Year: 2015 Cilt/Volume: 12 Sayı/Issue: 30, s. 265-280.

³⁰ BOA, MA. ÜSMK, no. 25/19-13.

³¹ Bazı durumlarda da muhacirlerin yerleşik oldukları yerlerden alınarak başka yerlere gönderildikleri anlaşılmaktadır. Buna bir örnek Temmuz 1879 tarihinde meydana gelmiştir. Leskofça muhacirlerinden olan İbrahim Hüseyin göç esnasında Üsküp Kazası'na bağlı Oraşan Nahiyesi'ne yerleştirilmiştir. Ancak aradan geçen süre sonrasında başka bir köye sevk edilmesine karar verilmiştir. İbrahim Hüseyin bu duruma itiraz ederek Oraşan'da yerleştirildiklerinden beri burada tarımla uğraştıklarını, tütün ve bostancılıkla geçindiklerini buradan edindikleri gelire de iki hanede toplam sekiz nüfusa baktığını ifade ederek merhameten gereğinin yapılmasını talep etmiştir: BOA, MA. ÜSMK, no. 26/22-13.

³² Vardar Nehri'nin kuzey yakasında Hacı Taceddin, Hacı Menteş, Kebir Çelebi Mehmed, Yiğit Paşa mahalleleri arasında yer almaktaydı. 1468'de *Kocacık Oğlu*, 1529 ve sonraki tahrirlerde *Veled-i Kocacık* şeklinde kaydedilmiştir. XVII. yüzyıl avârız defterlerinde *İbn-i Kocacık Mahallesi* şeklinde yazılmıştı. 1700'de ise yine *Veled-i Kocacık Mahallesi* olarak kaydedilmişti: Eyüp Kul, XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktor Tezi, Erzurum 2013, s. 86-87.

³³ BOA, MA. ÜSMK, no. 25/17-7.

³⁴ BOA, MA. ÜSMK, no. 25/19-6; 25/17-20.

³⁵ BOA, MA. ÜSMK, no. 25/17-37.

³⁶ Devlet harpten çıkmıştı, bu yüzden devletin bunlara uzun süre yardım yapacak hali de yoktu. Mesela memur maaşlarının karşılanmasında zorlukların yaşandığını anlaşılmaktadır. Vilayet iskan muhacir komisyonu kâtip maaşları olan 9.200 kuruş yerine için 4.000 kuruş gönderilmesi ile maaşlarında 5.200 kuruş tasarrufa gidilmesi

doğrultusunda barınma ve iş olanakları sağlanmıştır³⁷. Gelenlerin büyük çoğunluğunun çiftçi olması, kırsal alana yapılacak yerleşime uyum sağlamaları açısından, öncelikle göçmenlere iş imkanlarının sağlanması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi amacıyla aynı ve nakdi yardım yapılmış, bu çerçevede çiftçi ailelere zirai toprak, tohumluk verilmiştir. Bunun için toplam değeri bin kuruşu geçmemek şartıyla çiftçi ailelerinin her birine bir çift öküz, saban ve araba verilmiştir. Alınan karar gereği bölgenin en ziyade rayiç ve müsta'mel olan mahsulünden kilosu yirmi kıyye itibariyle ailenin nüfusuna göre üç kilodan on kiloya kadar tohumluk verilmiştir. Diğer taraftan, halk, tarlaların sürülüp tohumların ekilmesinde göçmenlere yardımcı olmuş, köy ihtiyar meclisleri, köylerine iskan edilen muhacirlerin yerli ahalden ait çift hayvanı, edevatı ve arabalarını ödünç olarak almak suretiyle tarlalarını sürüp ekmelerini temin etmiştir³⁸.

Bulgaristan muhacirlerinin zorlu yaşam koşullarında en azından hayatta kalmalarını kolaylaştıracak acil yardımlar çerçevesinde *gıda yardımı yapılmıştır*. Fakir, işsiz, güçsüz, dul ve yetim olarak gösterilen göçmenlerin on yaşına kadar olanlarına günlük yüz dirhem, daha büyüklerine yarımşar kıyye ekmek ücretsiz olarak verilmiştir. Ayrıca muhacirlere geçimlerini temin etmeleri için buğday, arpa ve çavdar gibi gıda maddeleri yardımı da yapılmıştır³⁹. Kasım 1879 senesi nisan-eylül ayları arasında Üsküp'e bağlı Koçana Kazası'nda mevcut olan muhacirler için 201.554 buçuk kıyye, 1879 Ekimi ile 1880 yılı şubat ayı arasında ise 153.777 kıyye olmak üzere altı ay zarfında toplam 355.331 buçuk kıyye zahire yardımı yapılmıştır⁴⁰. Yine Üsküp Sancağı dâhilinde yer alan Kaçanik Nahiyesi'ndeki yetmiş muhacir için de aylık 1.050 kıyye zahire verilmiştir⁴¹.

Sancakta muhacirlere bu tür yardımlar yapılırken sadece ihtiyaç sahiplerine değil, aynı zamanda gerçekten ihtiyaç sahibi olup da değişik sebeplerle vakıflara ya da kurumlara ulaşamayan kişilere ulaşılması ve ihtiyaçlarının giderilmesine de özen gösterilmiştir⁴². Bu doğrultuda 1879 senesinde Üsküp Sancağı'ndaki muhtaç göçmenlerin miktarının tespit edilmesi için bir çalışma başlatılmıştır⁴³. Yapılan çalışma neticesinde Üsküp Sancağı'nın her kazasında muhacirin komisyonu üyelerinin verdiği bilgilere göre *ihtiyaç sahipleri tespit edilmiş*⁴⁴ ve bunların *ihtiyaçları* düzenli olarak karşılanmaya *çalışılmıştır*⁴⁵. Yapılan inceleme

hakkında irade-i seniyye neşrolunmuştur. Ayrıca Üsküp Sancağı muhacir komisyonuna 1.000 kuruş ve kazalara da 800 kuruşluk maaşlarında kesinti yapılmaması talep edilmiştir BOA, MA. ÜSMK, no.25/17-13.

³⁷ Priştine'ye yerleştirilmiş olan muhacirlerden 280 küsur kişinin ticaretle uğraşmaya başladıkları bildirilmektedir: BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-26. Diğer örnekler ise şöyledir; 1879 senesinde Bulgaristan muhacirlerinden Mahmud Üsküp belediye çavuşluğuna 150 kuruş maaş ile tayin edilmiştir. Başka bir örnek de Üsküp umum hastanesine hademe olarak yerleştirilen Ömer verilebilir. Yine Bulgaristan göçmenlerinden Musa Vranıya Kazası'nda zaptiye askeri olarak görev almıştır: 26/21-18; 26/22-18; 25/19-7.

³⁸ BOA, MA. ÜSMK,, no. 25/20-9.

³⁹Verilen ekmeğin miktarı ve mahalli rayicini gösteren aylık cetveller idare-i Muhacirin Komisyonları'nca hazırlanıp vilayet makamına ve Dersaadet idare komisyonuna gönderilmiştir: BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-50; 26/21-51; 26/21-52; 26/21-59.

⁴⁰ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-21; 26/21-40; 26/21-43; 26/21-47.

⁴¹ BOA, MA. ÜSMK,, no. 26/21-64; 26/21-65.

⁴² BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-19.

⁴³ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/13-11.

⁴⁴ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-53; 26/21-56.

⁴⁵ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-46.

sonucunda Üsküp Sancağı'nda üç bin⁴⁶, Koçana'da bulunan üç bin üç yüz elli muhacirden bin yüz elli nüfus geçimlerine muktedir oldukları geri kalan iki bin iki yüz kişinin yardıma muhtaç oldukları anlaşılmıştır⁴⁷. Bu çalışma esnasında Kratova'da yüz otuz dokuz muhacirin *açlık sınırında* olduğu⁴⁸ ve İştib Kazası'nda beş yüz beş muhacire gıda yardımı verilmesine rağmen bunların telef olma durumunda oldukları tespit edilmiştir⁴⁹.

Üsküp'te özellikle *ısınma* sıkıntısı çeken *mültecilerin* bir kısmına soğuyan havada yaşamlarını sürdürebilmeleri için *yakacak kömür ve odun yardımı devlet ve hayır seveler tarafından* Kâtip Şahin⁵⁰, Kapucu Hamza Bey⁵¹, Gazi Menteşe⁵², İbn-i Şahin⁵³, Cami-i Atik⁵⁴ mahallelerinde *yapılmıştır*⁵⁵.

Zamanla Bulgaristan'dan gelenlerin sayısı hızla artmış ve bunların başta büyük şehirler olmak üzere Kosova geneline yayılması ciddi sağlık sorunlarına yol açmaya başlamıştır. Yaşam koşullarının fiziki yetersizliği, hijyen koşullarının zayıflığı, tıbbi hizmetin yetersizliği gibi nedenlerle mülteciler arasında birçok hastalık türü ortaya çıkmıştır. Bu hastalıkların oluşmasını ve bulaşmasını engellemek için hükümetçe doğru bir sağlık projesi yürütülmüş, muhacirlerin tedavisi için Üsküp'te bir *hastane* inşa edilmiştir⁵⁶.

Üsküp'te *kendileri ve çocukları için daha iyi bir gelecek arayan Bulgaristan muhacirlerinin bir kısmı parasızlık yüzünden perişan duruma düşmüş, ölümlerini bile defnedemeyecek hale gelmiştir*. Sancakta bu tür vak'aların artması üzerine vefat eden muhacirlerin kefen ve defin

⁴⁶ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-54.

⁴⁷ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/13-12.

⁴⁸ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-61.

⁴⁹ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-62.

⁵⁰ Hacı Yunus ve Debbağ Şahin mahalleleri ile hem huduttu. Ayrıca Gazi Baba Türbesi ile Gazi Baba Mezarlığı'nın batısında yer almaktaydı. Eyüp Kul, *agt.*, s. 91.

⁵¹ Hamza Bey, Üsküp uç beyi İsa Bey'in ser-bevvâbiniydi. Mahalle, Hacı Bahri, Oruç Paşa, Hatuncuk mahalleleri ve Gazi Baba mezarlığı ile sınırdı. İlk olarak 1529 yılında kaydedilen mahalle XVII. yüzyıl belgelerinde "*Kapucu Hamza Bali Mahallesi*" olarak geçmekteydi: Eyüp Kul, *agt.*, s. 82.

⁵² Vardar Nehri'nin güney yakasında Selahaddin Haraccı Mahallesi ve sebze bahçeleriyle huduttu. Adını burada bulunan Gazi Menteş Mescidi'nden almıştı. Tahrir defterlerinde *Gazi Menteş* ve *Kadı Menteş* şeklinde kayıtlıydı: Eyüp Kul, *agt.*, s. 89-90.

⁵³ Tahrir defterlerinde *Veled-i Şahin* olarak kaydedilen mahalle, avâız defterlerinde *İbn-i Şahin Mahallesi* olarak yazılmıştı. 1649-1650'de 13 nefer bulunan mahallede 1700'de 15 nefer vardı: Eyüp Kul, *agt.*, s. 88.

⁵⁴ Hacı Taceddin, İsmail Voyvoda, Hoca Şems ve Hacı Menteş mahalleleri arasında bulunmaktaydı. İsmi Sultan II. Murad tarafından inşa edilen Hünkâr Camii olarak da bilinen Sultan Murad Camii'nden almıştı. XVI. yüzyıl arşiv belgelerinde "*Cami-i Kebir*" şeklinde geçen mahalle, XVII. yüzyılda *Cami-i Âtik Mahallesi* olarak kaydedilmişti. Halk arasında ise *Saat Mahallesi* olarak anılmaktaydı: Eyüp Kul, *agt.*, s. 75-76.

⁵⁵ Şubat 1879 tarihinde Üsküp Katib Şahin mahallesinde mukim olan Leskofça muhacirlerine günlük 42 kıyye kömür yardımı meclis-i idare-i liva tarafından karar verilmiştir. Başka bir örnekte ise Kapucu Hamza Bey Mahallesi'ndeki muhacirlere verilen 22 buçuk kıyye kömürdür. Gazi Menteşe Mahallesi'ndeki Şehirköylü Fatma Hatun'a da meclis-i idare-i liva kararıyla on beş günlük 22 kıyye kömür ita edilmesi uygun bulunmuştur. İbn-i Şahin Mahallesi'nde mukim olan muhacirlerden Duda Hatun'a 22 buçuk kıyye kömür yardım edilmesine karar verilmiştir. Cami-i Atik Mahallesi'nde mukim olan Berkofça muhacirlerinden olan Mustafa Efedî'ye 42 kıyye kömür yardımı yapılmıştır. BOA, MA. ÜSMK, no. 24/12-3; 24/12-2; 24/12-5; 24/12-7; 24/12-20.

⁵⁶ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/13-16.

masrafları muhacirin komisyonu tarafından karşılanmaya başlanmıştır⁵⁷. Bunun için sadece yardım talep eden kimsenin fakir olduğuna dair bir şahadetnameyi komisyona takdim etmesi gerekiyordu⁵⁸. Bu duruma Şubat 1878 yılında Kapucu Hamza Mahallesi'nde⁵⁹ Tüfenkçi Ali'nin hanesinde iskan edilen muhacirin başından geçen olay örnek olarak verilebilir. Şehirköy Muhacirlerinden Salih'in eşi vefat etmiş ve kefen masraflarını karşılayacak durumu olmamıştır. Durum mahkeme-i şer'ıye de görüşülmüş, mahalle imamı ve muhtarı Salih'in gerçekten ihtiyaç sahibi olduğunu beyan etmeleri üzerine cenaze masraflarının karşılanmasına izin verilmiş ve nihayetinde defin işlemi gerçekleşmiştir⁶⁰. Üsküp'e bağlı köylerden olan Radoşan Köyü'nde de bu duruma benzer bir olay Mart 1878 tarihinde yaşanmıştır⁶¹.

Sancakta bir muhacirin nereye yerleştirilip yerleştirilmeyeceği hükümetin takdirindedir. Başka bir yere taşınan kişilerin makamlara bildirimde bulunması, izin alması⁶², gideceği yerde akrabalarının olması, orada herhangi bir yardım talep etmemesi ve bir daha geri dönmemesi şartıyla kendilerine muhacir komisyonu tarafından izin verilmekteydi⁶³. Sadece akrabalarını görmeye gidenlerin ise geri dönmeleri şartıyla ziyarete gitmelerine resmi makamlarca müsaade edilmekteydi. Mesela Şehirköy muhacirlerinden İştib'de mukim olan Adile Hatun'a yazdığı 1881 yılına ait arzuhalinde kendisinin zaruretinden ve yalnızlığından bahsederek Üsküp'te bulunan kardeşi Hüseyin'in yanına gitme ve kendisine ruhsat verilmesi talebinde bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda Üsküp'te Adile Hatun'un Kardeşi Hüseyin'in olup olmadığı tahkik edilmiş ve ardından da gitmesi için kendisine tezkere verilmiştir⁶⁴.

3) Eve Dönüş

93 Harbi yüzünden evlerini barklarını terk etmek zorunda kalıp memleketlerinden uzak diyarlara göç edenler gerekli işlemleri yapmaları kaydıyla evlerine geri dönebilmekteydi⁶⁵. Çıkış

⁵⁷ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/1-2.

⁵⁸ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/1-5.

⁵⁹ Hamza Bey, Üsküp uç beyi İsa Bey'in ser-bevvâbiniydi. Mahalle, Hacı Bahri, Oruç Paşa, Hatuncuk mahalleleri ve Gazi Baba mezarlığı ile sınırdı. İlk olarak 1529 yılında kaydedilen mahalle XVII. yüzyıl belgelerinde "Kapucu Hamza Bali Mahallesi" olarak geçmekteydi. 1649-1650 yılında 38 kişinin bulunduğu mahallede 1700'de 61 nefer mevcuttu. Görüldüğü üzere Üsküp'ün nüfusu yoğun mahallelerinden biri de Hamza Bey Mahallesi'dir: Eyüp Kul, *agt*, s. 82.

⁶⁰ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/1-3.

⁶¹ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/1-4.

⁶² Muhacirler çeşitli nedenlerden ötürü başka bir yere gitmek için izin talep etmiştir. Bunlardan bir kaçış şöyledir: Mart 1879'da Leskofça muhacirlerinden Osman'ın beş nüfusuyla birlikte Bağdat'ta zaptiye binbaşılığında görev yapan kardeşinin yanına gitmek için izin istemiştir. Diğer bir örnek de Leskofça muhacirlerinden olan Ömer'e aittir. Temmuz 1879 tarihli arzuhalinde belirttiğine göre; eşinin vefat ettiği ve geriye kalan oğluna da bakamayacak durumda olduğunu belirterek oğlunun Selanik'te bulunan teyzesinin yanına gitmesine izin verilmesini lütfen ve merhameten talep etmektedir. Ağustos 1879 tarihli başka bir arzuhalde ise; Bulgar muhacirlerinden olan Emirşah Pirlepe'de bulunan ailesini bırakarak Üsküp'te arzuhalcilik yapan eniştesinin yanına gitmiştir. Kendisinden aylarca haber almayan eşi Melek Hatun da hazırlamış olduğu arzuhalinde eşinin geri gönderilmesini istirham etmiştir: BOA, MA. ÜSMK, no. 24/7-7; 24/7-6; 24/7-5; 24/15-9; 24/15-10.

⁶³ Mart 1879'da Pirlepe'de iken Üsküp'teki akrabalarının yanına gitmek isteyen Kadıncık Hatun'a gittiği yerde tayın talep etmemesi şartıyla izin verilmiştir. Ancak Kadıncık Hatun Üsküp'e geldikten sonra kendisine tayın verilmesini içeren bir arzuhalini Üsküp Mutasarrıflığı'na iletmiştir: BOA, MA. ÜSMK, no. 24/15-13.

⁶⁴ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/15-4; 24/15-5.

⁶⁵ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-30; 26/21-44.

yapacakların ilk önce Bulgaristan'dan kabul olunmaları gerekiyordu. Kabul olunan bu muhacirler gerekli belgeleri Osmanlı makamlarına teslim etmelerinin ardından çıkış işlemleri yapılmaktaydı⁶⁶. Osmanlı makamları da memleketlerine dönen bu muhacirlerin isimlerini listeleterek kayıt altına almaktaydı⁶⁷.

Osmanlı hükümeti tarafından memleketlerine gitmek için Üsküp'ten yola çıkan mültecilerin ihtiyaç sahiplerine fukara tezkeresi verilmiş⁶⁸ ve gıda yardımı yapılmıştır. Bu doğrultuda Temmuz 1880 tarihinde Bulgaristan'a gitme niyetinde olan 98 nüfus muhacirin 72'sine yirmi beşer kıyye ve 26 nüfusuna on beşer kıyye olmak üzere toplam 1.830 kıyye zahire verilmiştir. Yine aynı tarihte Palanka Kazası'ndan memleketlerine gitmek isteyen muhacirlere 4.797 kıyye zahire ve 100 dirhem ekmek verilmiş⁶⁹ ayrıca bunların sınıra kadar güvenliklerini temin için zaptiye kuvveti görevlendirilmiştir⁷⁰. Yaptıkları baş vuruya rağmen Bulgaristan'a kabul edilmeyen ihtiyaç sahibi muhacirlere de hükümet tarafından on beş günlük yardım yapıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmıştır⁷¹.

Savaş sonrasında Bulgaristan Sefaretinden gelen bir yazıda; Bulgar muhacirlerinin Sırbistan'a ilhak olunan yerlerdeki emlak ve akarları için Sırbistan ile olan işleri için Bulgar Sefaretine müracaat etmemeleri bundan böyle oradaki işleri için Niş'te bulunan Osmanlı Devlet'i Şehbenderliğine müracaat etmeleri istenilmiştir. Bu talep uygun bulunarak karar hariciye nezareti tarafından Meclis-i İdare-i Vilayete iletilmiştir⁷². Bulgaristan'daki hane ve mülklerini satmak isteyen muhacirler bu işleri görmeleri için vekiller tayin etmiştir. Bunlara da vekaletnameler verilmiştir. Vekaletnameleri önceleri Rusya Konsolosluğunda tasdik edilirken yaşanan sorunlardan ötürü daha sonra bundan vazgeçilmiştir⁷³.

Aşağıdaki tabloda Üsküp Sancağı'nda memleketlerine dönenlerin miktarı gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi toplam 8.131 kişi memleketlerine sevk edilmiştir⁷⁴. Üsküp Sancağı mülhakatından Ağustos 1880 tarihine kadar toplam 1.961 muhacir memleketlerine gitmiştir⁷⁵. Üsküp Sancağı'ndan 1877-1880 yılları arasında ise toplam 9.322 kişi memleketlerine dönmüştür.

⁶⁶ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-31; Memleketlerine gidenlerden gümrük vergisi talep edilmekteydi: BOA, MA. ÜSMK, no. 26/22-24.

⁶⁷ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/5-3; 24/5-2; 24/5-1.

⁶⁸ 1880 yılında Bulgaristan'a giden muhacirlere verilmek üzere Üsküp'e 1.000 adet fukara tezkeresi gönderilmiştir: BOA, MA. ÜSMK, no. 26/22-55.

⁶⁹ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-37; 26/21-39.

⁷⁰ Temmuz 1880'de Bulgaristan'a Kumaova'dan 542 nüfus giderken kendilerine zaptiye kuvvetleri eşlik etmiştir: BOA, MA. ÜSMK, no. 26/22-26.

⁷¹ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-33.

⁷² BOA, MA. ÜSMK, no. 26/22-34.

⁷³ BOA, MA. ÜSMK, no. 24/8-1.

⁷⁴ BOA, MA. ÜSMK, no.25/17-2.

⁷⁵ BOA, MA. ÜSMK, no. 26/21-42.

Tablo 2 Üsküp Sancağı'nda Bulgaristan'a Sevk Olunan Muhacirler (1877)		
Kaza	Yetişkin	Çocuk
Üsküp	711	95
İştib	658	355
Kratova	72	26
Palanka	5.491	-
Kumanova	684	44
Toplam	7.611	520

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde Balkanlar'dan Kafkasya'ya uzanan coğrafyada milyonlarca Müslüman katledilmiş, milyonlarcası da göçe zorlanmıştır. Rumeli'deki Müslüman/Türk toplulukların karşılaştığı en büyük yıkım olan savaşlar nedeniyle yüzbinlerce kişi ülkelerini terk ve başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Rusya ile yapılan her savaşın ardından Osmanlı Devleti yıllarca göçmenlere ev sahipliği yapmıştır. 93 Harbi esnasında ve sonrasında Bulgar baskısı ve zulmüne maruz kalıp sağ kalanlar önce ırzlarını sonra da canlarını kurtarmak için en kıymetlileri olan vatanlarından bir çoğu, bir daha *vatanlarını* görmemek üzere göç etmiştir. Böylece Müslüman/Türkler zorla yerlerinden edilmiş ve gidenlerin yerine Bulgarlar gelmiş, *vatanlarında* azınlık durumuna düşürülmüştür. Bölgenin *Müslüman/Türk yapısı ve kimliği* bu *planlı asimilasyon ve sistematik katliam* sonucu yok edilmeye, büyük orada Müslüman/Türk'ün göç ettirilmesiyle etnik *nüfus dağılımı Bulgarlar lehine değiştirilmeye çalışılmıştır*. Kendilerini çoğunluk olarak görmek isteyen Bulgar idarecileri programlı bir şekilde uyguladıkları "*demografik yapının*" *değişim* süreci ile hem yeni bir Balkan haritası hem de yeni kurulan Bulgar devletinin ikamesi sağlanmıştır.

Müslüman/Türk *yapısını koruyamayan, soydaşlarımızı din kardeşlerimizi müdafaa edemeyen Osmanlı Devleti en azından bu muhacirlere sahip çıkarak kendi güvenliğini sağlamaya çalışmıştır*. Bu sayede Rumeli'deki Müslüman/Türk varlığı ve geleceği büyük fedakarlıklarla *korunmaya gayret edilmiştir*. 93 Harbi esnasında ve sonrasında tahmini muhacir sayısı 1.250.000 ile 1.253.500 arasında değişmiştir. Bu sayıya göre, günlük ortalama üç binin üzerinde insan ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Artan ve çeşitlenen bu göç hareketleri, ülkenin ekonomik, sosyal ve demografik yapısını, kamu düzenini ve güvenliğini derinden etkilemiş ve yeni bir göç yönetimi anlayışına olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir.

Devlet, göçmen sorununa bir çözüm bulmak için “İskanı-ı Muhacirin” adı altında bir komisyon kurmuştur.

Üsküp Sancağı, coğrafi ve stratejik konumu itibarıyla geniş anlamda göç hareketlerinin nihai duraklarından biri olmuş ve on binlerce göçmene ev sahipliği yapmıştır. Sancaktaki duruma bakılacak olursa 132.446 nüfuslu sancağın yaklaşık 11.581 muhacire ev sahipliği yaptığı anlaşılmıştır. Bu da neredeyse sancak nüfusunun onda birinin mülteci olduğu bir durumu ortaya koymuştur. Buna rağmen Üsküp’te ayırım yapılmaksızın evlerini barklarını bırakıp gelenlere hoşgörülle yaklaşmıştır.

93 Harbi sebebiyle evlerini terk etmek zorunda kalan muhacirler bir taraftan vatan özlemi çekerlerken diğer taraftan da yeni hayatlarını düzene koyma fırsatı bulmuştur. İskan edildikleri hemen her yerde varlıklarıyla fark edilen göçmenlerin bir kısmı ilk geldikleri haftaların şaşkınlığını üzerlerinden atıp, yavaş yavaş sosyal hayatın içine dahil olmuştur. Sancağın her yerinde *göçmenler çeşitli işler* yaparak evlerinin geçimlerini sağlamaya başlamıştır. Göç ile çok iç içe olmuş, çok kültürlü yaşamı büyük oranda hayata geçirmiştir.

Genel bir bakış açısıyla göçmenlerin durumlarından ve Üsküp’te karşılaştıkları sorunlardan bahsedilecek olunursa, barınma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal uyum gibi pek çok sorun ile karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Fakat göçmenlerin ulaşım masraflarıyla başlayan ekonomik harcamalar, yiyecek, giyecek ve iskan giderleriyle devlete büyük bir mali külfet getirmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen hükümet mültecilerin acılarını unutmaları ve insanca bir yaşam sürmeleri konusunda, kaynaklarını zorlamış, devleti ve milleti ile elinden gelenin en iyisini yapma azim ve kararlılığını göstermiştir.

Vatanlarından uzaklaştırılan soydaşlarımız tüm imkansızlıklara rağmen geri dönüş mücadelelerinden, sevdalarından *vazgeçmemiş, yurtlarını* asla unutmamış ve kalplerinde taşımışlardır. Göçmenler için *son bir söz söylemek gerekirse-* Mustafa Kemal Atatürk’ün de dediği gibi- “Muhacirler Kaybedilmiş Toprakların Aziz Hatıralarıdır...”

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

Makedonya Arşivinden İntikal Eden Evrak Üsküp Muhacirin Komisyonu

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı

Kitap ve Makaleler:

Beydilli, Kemal, "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Bereketli), Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 33.

Demirtaş, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sa. 41, Erzurum 2009, s. 215-238.

Gencer, Ali ihsan, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA.*, c. IV, İstanbul 1991, s.225.

_____, "Berlin Antlaşması", *DİA.*, c. V, İstanbul 1993, s.516-517.

İpek, Nedim, "93 Muhacereti", *Osmanlı*, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.664-665.

_____, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 96-100.

_____, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara, 1994.

Keskioğlu, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 13.

Kocacık, Faruk, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları-I*, İstanbul 1980, s. 137-190.

Kul, Eyüp, *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktor Tezi, Erzurum 2013.

Merdivenci, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Makedonya'da Bulgarlaştırma Hareketleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 54 (Haziran 1991), s. 20.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998, s. 104-105.

Paşaoğlu, Derin, Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı, *History Studies*, Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İNALCIK, s. 347-386, March, 2013.

Sofuoğlu, Ebubekir, *1851-1912 Arası Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kosova'da Osmanlı İdaresi*, Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği (UKİD) Kültür Yayınları / 2, İstanbul 2008, s. 136.

Şimşir, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, c. I, TTK, Ankara 1989.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789–1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s.329.